

PARTICULARITĂȚI ALE FUNCȚIONĂRII DEFENSIVE ÎN FENOMENUL DEPORTĂRIILOR STALINISTE ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ

Zinaida BOLEA, Universitatea de Stat din Moldova

În lucrarea dată autorul și-a propus să studieze impactul deportărilor din RSS Moldovenească, prin identificarea și analiza specificului defenselor implicate în fenomenul deportării, în special evidențiind mecanismele de apărare, mecanismele de coping, fenomenul de reziliență. Pe lângă abordarea teoretică a subiectelor puse în discuție, autorul prezintă rezultatele cercetării bazate pe mărturiile persoanelor deportate ce au fost obținute prin aplicarea interviului aprofundat semidirectiv, utilizând în prelucrarea acestui material analiza de conținut.

Cuvinte-cheie: apărare psihică, deportare, situații traumatizante, fenomen de reziliență, coping.

In the given work, the author aimed to study the impact of the deportations from Moldovan SSR, by identifying and analyzing the peculiarity of the defenses involved in the deport phenomenon, emphasizing namely the defense mechanisms, coping mechanisms and the phenomenon of resilience. Besides the theoretical approach of the subjects under discussion, the author presents the research results based on the testimonies of the deported persons, gathered by applying the semi-structured interview, using the content analysis as a method of synthesizing the working material.

Keywords: psychological defense, deportation, traumatic situations, phenomenon of resilience, coping.

Introducere

Deportările din RSS Moldovenească reprezintă un moment din istoria noastră marcat de traumatisme psihologice majore. Între anii 1940 și 1953 din RSS Moldovenească au fost deportați peste 60 000 de persoane. Mărturiile persoanelor deportate relevă situații existențiale de limită, fiind descrise momente de groază, teroare, incertitudine, moarte, separare, foame, frig, umilințe. Analiza interviurilor realizate în cadrul Programului de Stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940-1941, 1944-1953” relevă în cazul tuturor persoanelor deportate o istorie traumatică. Efracția în mecanismele de apărare, ca punct de maximă trăire a unor realități de nereprezentat și de neconținut sub impactul traumatismelor, este atestată în mărturiile persoanelor deportate: „Când au venit să ne ridice, mama a leșinat. În noaptea în care am fost deportat, eu am pierdut darul vorbirii, am muțit” (cazul Marina Akopyani, în *Arhivele memoriei*, vol. I, tom I); „Tata și-a pierdut cunoștința. Așa s-a înimat [emoționat], că și-a pierdut cunoștința” (cazul Gheorghe Bunescu, în *Români în Gulag*, vol. I). În același timp, trauma deportărilor a presupus de fapt o politraumatizare: exilul care a durat ani de zile, mutarea dintr-un loc în altul, deportarea repetată, speranța legată de revenirea la baștină și traumatizarea repetată prin interdicțiile de a se stabili în localitățile de baștină, frica ce a durat până la sfârșitul anilor '80 de a nu fi descoperit statutul de deportat. Întrucât constituie un aspect de mare încărcătură psihoemoțională, este foarte important să identificăm și să înțelegem specificul defenselor implicate în fenomenul deportărilor – mecanismele de apărare, mecanismele de coping, fenomenul de reziliență.

Conceptul de apărare psihică

Termenul „apărare psihică” apare în 1894, în articolul lui Sigmund Freud *Psihonevrozele de apărare*, text în care autorul încearcă să identifice locul ocupat de diverse tipuri de apărare în psihonevroze. Printre formele de apărare pe care le identifică Freud în acea perioadă figurează conversiunea afectului, deplasarea afectului (afectul asociat unei reprezentări este deplasat asupra altei reprezentări psihice), proiecția (individul

expulzează din sine și proiectează pe alți indivizi sentimente, dorințe, trăsături pe care nu le acceptă la propria persoană), refularea (individul plasează în inconștient reprezentări ce țin de situații neplăcute).

În legătură cu fenomenul apărării psihice, ulterior în literatura psihanalitică se lansează sintagma „mecanisme de apărare”. Mecanismele de apărare sunt definite de Sillamy (1998) drept mecanisme psihologice inconștiente, utilizate de individ pentru a diminua anxietatea generată de conflictele interioare între exigențele instinctuale și legile morale și sociale, iar Ionescu ș.a. [7] le consideră buni indicatori ai funcționării psihice a pacienților în curs de psihoterapie. Lista mecanismelor de apărare începută de Freud a fost extinsă ca urmare a elaborărilor în acest domeniu realizate de S. Freud însuși, precum și ulterior de psihanaliztii ca Anna Freud, Melanie Klein, Otto Kernberg. În lucrarea *Mecanismele de apărare. Teorie și aspecte clinice*, semnată de Ionescu, Jacquet și Lhote [7], este prezentată o listă laborioasă alcătuită din douăzeci și nouă de mecanisme de apărare: activismul, afilierea, afirmarea de sine prin exprimarea sentimentelor, altruismul, anticiparea, anularea retroactivă, ascetismul adolescentului, clivajul, contrainvestirea, de(negarea), formațiunea reacțională, identificarea, identificarea cu agresorul, identificarea proiectivă, intelectualizarea, introiecția, izolarea, înlăturarea, întoarcerea către propria persoană, proiecția, raționalizarea, refugiul în reverie, refularea, refuzul realității, regresia, retragerea apatică, sublimarea, transformarea în contrariu, umorul.

Mecanismele de apărare au devenit un concept clasic în psihologie, dată fiind omniprezența lor atât în contextul cotidian, cât și în cadrul psihoterapeutic și de consiliere. Pornind de la premisa teoretică că fiecare individ se apără de anumite stări psihice intolerabile pentru psihicul său, în literatura de specialitate a apărut întrebarea referitoare la diferența sau limita dintre apărarea normală și apărarea patologică.

După numeroase reflecții și controverse, s-a ajuns la câteva concluzii univoce: apărările patologice pot fi identificate după trăsături precum rigiditatea, intensitatea, suprageneralizarea (utilizare permanentă în relațiile cu numeroase persoane sau în diverse situații), iar funcționarea mentală a individului este perturbată în ceea ce privește armonia și capacitatea de adaptare. Apărările care sunt considerate ca fiind arhaice presupun o fragilitate a granițelor dintre *self* și lumea externă. Mecanismele de apărare concepute ca fiind mai mature, mai evaluate au de-a face cu granițe interne bine conturate, precum acelea dintre Eu, Supraeu sau Sine sau dintre Eu și non-Eu. Printre apărările primitive se numără proiecția, clivajul, idealizarea, devalorizarea.

Apărarea psihică în situații existențiale de limită

Din spectrul larg de mecanisme de apărare elaborate de psihicul uman pentru a construi o relație cu realitatea obiectivă și cea subiectivă, ne vom referi în mod special la două dintre aceste mecanisme, care scot în evidență o gestionare specifică a situațiilor existențiale de limită: *întoarcerea împotriva propriei persoane și identificarea cu agresorul*.

Întoarcerea împotriva propriei persoane presupune „refularea inconștientă de către subiect a propriei agresivități, pe care o deturneză dinspre celălalt pentru a o abate asupra propriei persoane. Acest mecanism de apărare se poate afla la originea unor sentimente de culpabilitate, a unei nevoi de pedeapsă, a unei nevroze de eșec sau a unor tentative de autodistrugere” [7].

Întoarcerea împotriva propriei persoane se poate manifesta prin rezistențe la procesul consilierii și al terapiei, boală recurentă, menținerea situațiilor problematice, depresie severă, tendințe suicidare și tentative suicidare, accidente. În literatura de specialitate se consideră că majoritatea accidentelor nu sunt întâmplătoare, ci au multiple semnificații și

se află în legătură cu un conflict inconștient. Șerban Ionescu îl citează în cartea sa pe Krall [9], care menționează că „un copil accidentat are pulsiuni agresive mai puternice decât ceilalți, induse de frustrările suferite într-o familie autoritară. El se simte vinovat și se teme să nu fie pedepsit dacă își exprimă în mod direct pulsiunea agresivă. De aceea, se întoarce asupra propriei persoane accidentându-se”.

Identificarea cu agresorul. Conceptul de identificare cu agresorul desemnează un mecanism prin care subiectul, confruntat cu un pericol exterior, se identifică cu agresorul său în diferite moduri. Laplanche & Pontalis [10] evidențiază modurile de identificare cu agresorul: 1) subiectul preia pe cont propriu agresiunea ca atare; 2) subiectul imite fizic sau moral persoana agresorului; 3) subiectul adoptă anumite simboluri de putere care îl caracterizează pe agresor.

Identificarea cu agresorul și „sindromul Stockholm”. Potrivit mai multor autori, condițiile de detenție sau de abuz pot determina identificarea cu agresorul la victimă, fapt ce poate părea surprinzător pentru mediul profan. Ionescu [7] invocă în acest sens „sindromul Stockholm”, care a devenit un exemplu emblematic al identificării cu agresorul. Crocq [4] menționează că „sindromul Stockholm se traduce prin instalarea durabilă (chiar și după eliberare) a unui comportament paradoxal al încarceratului, care simte stimă și prietenie pentru cel care l-a făcut prizonier (și a cărui ideologie a adoptat-o) și este animat de sentimente de reproș și ostilitate față de forțele de ordine, guvernanți și față de concetățenii care refuză această nouă manieră de a vedea lucrurile”.

Ferenczi [1933 *apud* 5] descrie fenomenul de introiecție de către victimă a sentimentului de culpabilitate al făptașului. Acest mecanism psihic presupune că victima resimte acele sentimente de vinovăție pentru fapta pe care făptașul nu le poate percepe. Victima suferă de aceste sentimente de vinovăție într-un mod în care ar trebui să sufere de fapt făptașul de consecințele faptei sale. Identificarea cu făptașul face o conjuncție bună cu mecanismul întoarcerii agresiunii împotriva propriei persoane și astfel poate determina apariția comportamentului suicidar, autolezant printr-o perpetuă compulsie la repetiție.

Mecanisme de coping sau defensiva cognitiv-comportamentală

Lazarus definește coping-ul drept „eforturile cognitive și comportamentale depuse în vederea gestionării unor solicitări interne sau externe (și a conflictelor produse între acestea), care sunt evaluate ca fiind costisitoare sau mult prea mari comparativ cu resursele individuale”. În baza acestei definiții, Băban [1] evidențiază patru caracteristici esențiale ale coping-ului: 1) rolul proceselor cognitive și al acțiunii în mecanismul coping-ului; 2) coping-ul reprezintă un proces de tranzacție între persoană și mediu, deci implică schimbări calitative și cantitative continue ale acestui raport; presupune de asemenea și intercondiționări reciproce între coping, evaluare și emoție; 3) face distincția dintre mecanismele de ajustare și cele înnăscute de adaptare, fiind necesar efortul psihologic; 4) subliniază eficiența formelor eficiente și mai puțin eficiente de coping.

În opinia cercetătorului clujean Mircea Miclea [12], coping-ul desemnează orice mecanism de prevenție și adaptare la stres, orice tranzacție între subiect și mediu în vederea reducerii intensității stresului. Autorul menționează că adaptarea vizează nu doar „conviețuirea cu stresul”, asimilarea lui, ci și înlăturarea lui printr-o acțiune fermă, decisivă în mediu, în acest sens coping-ul presupunând nu doar adaptarea la stres, ci și preîntâmpinarea apariției sale.

Adepți ai teoriei tranzacționale precum Cox, Freguson, Lazarus, Folkman propun conceptualizarea coping-ului ca un proces, ca o secvență de stadii. Conform acestei ipoteze, fiecare persoană are la îndemână un repertoriu practic infinit de strategii de coping de unde poate opta în funcție de natura situației. Autorii teoriei tranzacționale menționează că setul

de răspunsuri cu scop adaptativ este unul învățat și coping-ul suportă schimbări în funcție de context, de domeniu, de vârstă.

Cea mai răspândită clasificare este cea care diferențiază coping-ul focalizat spre problemă de coping-ul focalizat pe emoție. *Coping-ul focalizat pe problemă*, sau *coping-ul instrumental*, reprezintă acțiuni orientate direct spre rezolvarea, redefinirea sau minimalizarea situației stresante. *Coping-ul focalizat pe emoție*, denumit și *coping indirect*, reprezintă acțiuni îndreptate spre persoană în scopul reducerii sau controlării răspunsului emoțional la stresori.

Coping-ul flexibil rezistent

Coping-ul flexibil rezistent este, din punctul de vedere al gestionării problemei, modul ideal de a face față stresului și situațiilor amenințătoare, în condițiile în care individul afectat manifestă un spectru relativ larg de strategii de control. Se instalează aici percepția realistă, evaluarea și strategiile de rezolvare care se îndreaptă spre factori situaționali modificabili. Astfel este restabilit un echilibru relativ între individ și mediu.

Kobasa (1979) a conchis că personalitățile cu stil de coping flexibil reprezintă următoarele caracteristici: 1) control intern; 2) determinare în virtutea unui scop cu care persoana se identifică; 3) capacitate considerabilă de a face față situațiilor suprasolicitante. Cu referință la identificarea și clarificarea acestui tip de coping, Fischer și Riedesser [5] vorbesc totuși despre „pericolul unei formațiuni «mitice» a unei personalități traumarezistente invulnerabile”.

Totuși, autorii citați menționează că în diferite condiții istorice și sociale coping-ul flexibil poate îmbrăca forme manifeste foarte diferite. Din experiențele de persecuție politică se cunoaște că o înțelegere a situației metacognitive motivată politic și o conștiință politică pot să ofere o protecție activă față de traumatizare.

Fischer și Riedesser [5] se raliază la atitudinea generală constatată în psihologia stresului conform căreia eficiența în depășirea situațiilor de stres este determinată de multiplicitatea și flexibilitatea strategiilor de coping, în timp ce o abordare unilaterală micșorează eficacitatea unei intervenții. Astfel, de exemplu, o convingere puternică de a avea un control intern îngreunează adaptarea la situațiile care nu pot fi modificate.

Fenomenul de reziliență

În ultimul timp cercetătorii devin interesați de felul în care se construiește sănătatea și robustețea psihică, de condițiile psihosociale ce trebuie îndeplinite pentru a educa indivizi care rămân integri din punct de vedere psihologic în situații de limită, în perioade de stres de lungă durată, în contexte marcate de frustrări existențiale majore etc.

Rutter (1985) definește reziliența drept capacitatea prezentă la persoanele plasate în contexte defavorabile de a reuși să iasă din aceasta și de a duce până la urmă o viață satisfăcătoare. În literatura științifică conceptul de reziliență este atestat pentru prima oară în 1942 în *American Journal of Psychiatry*, invocându-se funcționarea psihologică a copiilor supuși realităților traumatice din timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Ionescu (2006) punctează două elemente esențiale ale conceptului de reziliență: 1) reziliența caracterizează o persoană care a trăit sau trăiește un eveniment cu caracter traumatic sau adversitate cronică și care dă dovadă de o bună adaptabilitate (ceea ce are semnificații diferite, în funcție de vârsta sa sau de contextul sociocultural în care trăiește); 2) reziliența este rezultatul unui proces interactiv între persoană, familie și mediul său înconjurător. Studiile realizate de același autor patru ani mai târziu pe diverse categorii psihosociale conchid asupra următoarelor caracteristici ale rezilienței: a) reziliența conduce la depășirea cu succes a situațiilor dificile, printr-o dezvoltare personală, cu răsfrângeri

pozitive asupra grupului; b) atunci când factorii stresori la care este expusă persoana simultan sau consecutiv se cumulează, reziliența persoanei scade; c) reziliența se poate manifesta în anumite situații, în raport cu anumite exigențe de adaptare, fără a se manifesta obligatoriu în toate momentele și situațiile; d) reziliența trebuie văzută din perspectivă developmentală și în raport cu șansele de inserție socioprofesională a persoanei.

În ultimii ani problematica rezilienței este abordată prin prisma conceptului de reziliență asistată (Pourtois, Humbeeck, Desmet, 2011), de asemenea prin multiple studii în care fenomenul rezilienței este cercetat în contextul diferitelor problematice psihosociale: detenție politică și reziliență (Macarie, 2004), șomaj și reziliență (Ionescu, Bouteyre, 2011), reziliență în urma marilor catastrofe (Vitry, Duchet, 2011).

Fenomenul de reziliență în situații existențiale traumatice

Închisorile comuniste din România au reprezentat un spațiu în care, în virtutea condițiilor inumane în care erau tratați deținuții politici, se construiau situații existențiale de limită. Un studiu realizat de Macarie (2004) asupra foștilor deținuți politici relevă faptul implicării în diverse activități intelectuale ca strategie de supraviețuire psihică: deținuții se rugau, învățau limbi străine, învățau poezii, scriau texte, compuneau muzică, înscenau piese de teatru. O altă modalitate de sustragere de la o idee traumatică era practicarea activităților stereotipe (de exemplu, descoaserea în mod repetat a hainelor și coaserea lor la loc).

Tot în România postcomunistă s-au realizat și studii dedicate strategiilor de supraviețuire în condițiile supravegherii zilnice în România comunistă (în special intelectualii trăiau cu certitudinea și traumatismul supravegherii și al pericolului permanente).

Rezultatele chestionării unui eșantion de intelectuali, realizate de Ionescu și Muntean (2013), au scos în evidență următoarele strategii: 1) resemnarea apatică sau „acceptarea inacceptabilului”; 2) afilierea sau dezvoltarea unor rețele sociale, ceea ce însemna întâlniri frecvente și prelungite între prieteni (rețelele sociale au jucat un rol major în construirea rezilienței românilor pe parcursul perioadei comuniste); 3) afilierea la cultură (intelectualii români încercau să scape de stresul legat de rigorile și frustrările sistemului totalitarist evadând într-un spațiu al culturii – arte plastice, literatură, muzică etc.); 4) creativitatea, atât în sens artistic, cultural, cât și cotidian: se inventau strategii de supraviețuire în chestiunile cotidiene (alimentație, încălzirea casei, călătorii); 5) valorificarea sistemului familial (respondenții susțineau că sentimentul de siguranță al mediului familial a constituit o resursă psihică importantă); 6) credința; 7) umorul; 8) implicarea în muncă; 9) hobby-urile; 10) ascultarea posturilor de radio străine; 11) speranța că lucrurile se vor schimba.

Metodologia cercetării

În calitate de material pentru cercetare au fost folosite mărturiile persoanelor deportate obținute în baza interviurilor aprofundate semidirective realizate de către Institutul de Istorie Socială „ProMemoria”. (Pădureac L., vol. I, 2014; vol. II, 2015) [2; 13].

Pentru prelucrarea materialului narativ a fost utilizată analiza de conținut prin teoretizare. Analiza de conținut a inclus următoarele etape: lectura flotantă a întregului corpus; selectarea fragmentelor relevante pentru analiză; codificarea; categorizarea; elaborarea unor scheme de categorii [3].

Rezultatele cercetării

Violențele sociale perturbă logica și rutina vieții, iar individul este pus în situații existențiale dificil de conținut, ceea ce determină actualizarea unor stări arhaice, inclusiv a unor mecanisme de apărare arhaice. În acest sens, atestăm în mărturiile deportaților mecanisme de apărare arhaice precum clivarea prin idealizare și devalorizare. Aceste mecanisme sunt folosite în încercarea de a găsi o explicație celor întâmplate, precum și pentru a evacua afectele negative. În mărturiile celor deportați, clivajul ia, cel mai des, forma idealizării unui grup etnic, a idealizării unui personaj, a devalorizării unui grup etnic.

Idealizarea unui grup etnic din contextul deportărilor. Deseori atestăm în mărturiile persoanelor deportate idealizarea de către deportați a grupului etnic din locurile deportării. „Kazahul niciodată nu te-a vinde! Kazahii sunt foarte buni oameni. Așa retrași oameni, așa oameni cu mare omenie!” (Caz Vasile Fetescu, *Românii în Gulag*, vol. I); „Știi, mai buni erau cazahii decât moldovenii. Păi, dacă ne-au ridicat?! Ce, au fost buni? (...) Nu știi cine ne-o pus pe listă.” (Caz Parascovia Corobcov, *Românii în Gulag*, vol. II). În condițiile traumatice ale deportării, idealizarea presupunea și o modalitate de alipire de un grup investit pozitiv, ca o sursă suplimentară de însuflețire și încredere.

Devalorizarea generalizată a moldovenilor. Afirmații de genul „moldovenii sunt invidioși” sau „moldovenii noștri sunt cei care ne-au inclus în listă” sunt destul de frecvente în textele analizate. În condițiile lipsei posibilității de a analiza fenomenul deportărilor (și în perioada deportărilor, și după revenirea la baștină), lipsei unui proces de gândire a deportărilor la nivel colectiv și de identificare a adevăraților responsabili pentru represalii, trebuiau găsite raționalizări care să clarifice haosul existențial. Devalorizarea compatrioților face parte din astfel de mecanisme de apărare, prin care este introdusă o „logică”, chiar dacă aceasta este una greșită.

Idealizarea abuzatorului: „Hrusciov” a fost un bandit, un nimic în comparație cu Stalin”. (caz Vasile Fetescu, *Românii în Gulag*, vol. I). Acest tip de idealizare a persoanei lui Stalin este rar identificată retrospectiv în mărturiile deportaților și reprezintă o reminiscență a mecanismului de apărare prin care abuzatorului îi sunt atribuite calități importante. Necesitatea de a idealiza abuzatorul vine din stările de neputință și oroare trăite, iar adularea abuzatorului poate crea iluzia unui sentiment de siguranță.

Prin traumatismele caracteristice, fenomenul deportărilor, ca și alte fenomene de violență socială, a blocat în mare parte procesul de mentalizare. În acest sens, idealizarea și devalorizarea rămân pentru unii protagoniști ai deportărilor mecanisme predilecte de apărare. În cazul altor deportați – cei care au reușit, în virtutea unor resurse psihice suficiente, să realizeze un proces de mentalizare mai bun, identificăm tendința de reducere a clivajului, gestionarea mai bună a ambivalenței și atribuirea vinovăției pentru deportări regimului represiv stalinist și mai puțin unor indivizi sau categorii sociale concrete: „Regimul comunist este vinovat de toate cele întâmplate...” (Elena Bliuc, *Românii în Gulag*, vol. II).

Identificarea cu agresorul și constituirea unui Sine fals. Identificarea cu agresorul, în termeni descriși de Anna Freud, este mai puțin identificată în mărturiile deportaților. Considerăm că acest mecanism de apărare, în forma lui clasică, este mai puțin specific deportaților care s-au oferit să-și povestească amintirile despre deportări. Acest mecanism de apărare poate fi asociat mai degrabă cu persoanele deportate care s-au declarat prin poziția lor profesională, ideologică, nomenclaturistă loiali partidului comunist sau culturii politice pro-estice după anii '90 și, bineînțeles, această categorie de foști deportați nu s-a alăturat procesului de consemnare a mărturiilor. Chiar și așa, identificăm în calitate de mecanism de apărare cunoașterea foarte bună a limbii ruse ca o modalitate de a se identifica cu agresorul, conform următoarei logici defensive: „Dacă o să fiu ca ei, voi supraviețui, nu

mă vor ataca”. Unii deportați au preferat să-și povestească mărturiile în limba rusă, alții au vorbit despre faptul că foloseau cunoașterea bună a limbii ruse ca o modalitate de protecție și, tot ca modalitate de protecție, și-au dat copiii la școli de predare în limba rusă: „Copiii au făcut școală în limba rusă. De ce așa? Pentru că nu se vedeau schimbările astea. Bine am făcut că i-am dat în școală rusă” (Nadejda Mârza, *Arhivele memoriei*, vol. I.). Deși cunoașterea limbii ruse a fost și o consecință firească a aflării de lungă durată într-un mediu vorbitor de limbă rusă, inclusiv pentru perioada studiilor, totuși la unii deportați această afiliere cultural-lingvistică este pronunțat defensivă, fapt atestat și de ei înșiși. Alături de afilierea lingvistică la cultura rusă, implicarea activă în activități ideologice era un alt mecanism de apărare pe care tinerii-foștii deportați îl foloseau în sens defensiv. „Eu comunistă nu am fost, dar comsomolistă am fost, și eram o comsomolistă activă” (Valeria Grișcenco, *Arhivele memoriei*, vol. I.).

Uneori constituirea unui Sine fals în sensul „ascunderii” propriiei personalități a fost aleasă ca o modalitate de apărare conștientă. Ascunderea destinului de deportat impunea uneori modificarea unor fapte importante ale biografiei referitoare la locul nașterii, studii, etnie: „Nu spuneam că am fost deportat, mai bine zis ascundeam acest lucru: de exemplu, spuneam că am absolvit Institutul de Căi Ferate din Harkov în loc de Institutul din Habarovsk. La ultimul loc de angajare, în 1982, am scris ucraineană, în loc de moldoveancă” (Elena Bliuc, *Români în Gulag*, vol. I.). În acest sens, cunoașterea bună a limbii ruse putea fi un factor de protecție, dar putea reprezenta și un pericol. Nadejda Pascal, deportată împreună cu familia la 6 iulie 1949, își amintește: „Și de la studii, și de la serviciu, tot timpul mi se adresau cu întrebări: de unde aveți acest accent în limba rusă? Mai ales când am intrat la universitate... Mă gândeam: dacă spun „din Siberia”, m-am trădat!”.

Negarea. Mărturiile deportaților se caracterizează prin pregnanța memoriei traumatizante și contactul cu istoria traumatică a deportărilor. Totuși, în rare cazuri atestăm și mecanismul negării, care se manifestă în forme specifice. Identificăm la unii deportați negarea realităților traumatice prin invocarea unor „beneficii ale deportărilor” – în Siberia au făcut studii sau au văzut locuri foarte frumoase, pe care nu le-am fi putut vedea altfel. Aceste raționalizări-negări, foarte rar identificate în mărturiile deportaților, contrastează cu descrierile majoritare ale unor situații extrem de traumatice.

În mărturia lui Vasile Fetescu, deportat la 13 iunie 1941 (*Români în Gulag*, vol. I.), găsim un pasaj care scoate în evidență o mișcare defensivă specifică – negarea unei situații traumatice și hipercompensarea acesteia prin fantasmarea unei situații de fericire: „Pe la opt seara am ajuns la Călărași și ne-au încărcat în vagoane... Țin minte cum femeile din vagon plângeau... Mai țin minte cum fetele cântau în vagon: «Patru mere-ntr-o basma,/ Eu plec la Moscva,/ Să-mi văd iubita mea». Iată așa cântec... (lacrimi)”. Acest pasaj scoate în evidență capacitatea psihicului de a nega prin sublimare o situație extrem de traumatică și de a face apel la fantasmarea unor scenarii pozitive.

Reziliență psihică la supraviețuirii deportărilor

Impactul deportărilor este descris diferit de protagoniștii acestora. Unii deportați declară că deportarea stalinistă i-a făcut pe basarabeni mai supuși, mai închiși în sine, mai fricoși, alții susțin că deportările i-au făcut mai puternici. Și unii, și alții declară unanim că deportările au constituit o traumă pentru toată viața. Fenomenul de reziliență în cazul deportărilor s-a manifestat în primul rând prin capacitatea deportaților de a fi rezilienți – de a nu răspunde cu agresivitate la agresivitate și de a putea identifica oportunitățile pentru comunicare și colaborare, având astfel posibilitatea de a-și manifesta calitățile umane și

potențialul. În cele mai multe mărturii atestăm relatări despre capacitatea persoanelor deportate de a-și păstra integritatea morală și spirituală în pofida traumatismelor trăite.

Astfel, în urma analizei de conținut a mărturiilor persoanelor deportate, pot fi identificate următoarele resurse care au condiționat fenomenul de reziliență:

- repere existențiale clare/pozitive interiorizate în cadrul familiei până la declanșarea traumatismului;
- posibilitatea familiei de a fi împreună pe parcursul deportărilor;
- dezvoltarea și menținerea relațiilor de prietenie cu anturajul în care se aflau deportații;
- implicarea în muncă;
- capacitatea de a-și defini obiective de viață în condițiile deportării;
- capacitatea de a face diferențiere între poporul rus și politica represivă nomenclaturist-stalinistă și, astfel, posibilitatea de a beneficia de momente de apropiere umană: „Aveam noroc de rușii băștinași, care se îndurau și ne dădeau câte o bucată de pâine sau un cartof, un morcov fiert, pește. Oamenii simpli ruși nu sunt vinovați cu nimic, vina o poartă Stalin și călăii lui, care și-au bătut joc de lume. Și rușii ăștia, săracii, nu trăiau bine, duceau aceeași povară ca și noi, dar erau de ajutor, săreau la nevoile și greutățile noastre” (Iulia Oprea, *Români în Gulag*, vol. I);
- păstrarea și dezvoltarea solidarității între deportați: „Vreau să vă spun că fetele mai mari ca noi, de 16-17 ani, erau ca mame pentru noi: ne îndeplineau cosițe, ne controlau lecțiile, ne învățau să avem grijă una de alta” (Elena Catelli, *Români în Gulag*, vol. I.);
- menținerea contactului cu reperele culturale și spirituale. Majoritatea deportaților vorbesc despre faptul că în noaptea deportării părinții au avut grijă să ia de acasă o icoană sau un alt obiect cu valoare spirituală: „Fiecare a avut acolo o icoană luată de acasă. Mama, la fel, a avut o iconiță mică. Mama s-a întors cu icoana de acolo” (Ion Candu, *Români în Gulag*, vol. II, p. 231). De asemenea, cei mai mulți dintre deportați aveau grijă ca copiii lor să nu uite limba maternă: „Tatăl nostru avea un melesteu pentru asta. Afară vorbeam rusește, în casă vorbeam moldovenește. Dacă nu respectau, băieții primeau cioc-cioc! cu melesteul în cap pentru un cuvânt rusesc. Câte cuvinte rusești în casă? Trei cuvinte? Trei lovituri cu melesteul” .
- perpetuarea tradițiilor în locurile deportării (sărbătorirea Paștelui și a altor sărbători religioase, naționale, respectarea tradițiilor naționale).

Pentru fenomenul deportărilor din RSS Moldovenească problematica rezilienței este una centrală, având în vedere faptul că la nivelul psihologiei populare deportările sunt asociate foarte frecvent cu capacitatea de a supraviețui fizic și moral, persoanele deportate reprezentând în mitologia colectivă un simbol al rezilienței. Acesta reprezintă un mesaj transgenerațional important care, în pofida insuficienței de gândire a fenomenului deportării, reprezintă o resursă importantă privind felul în care ne reprezentăm ca națiune.

Concluzii

Deportările din RSS Moldovenească au presupus mai multe momente traumatizante: deportarea, incertitudinea, stigmatizarea, supraviețuirea în condiții de limită, pierderea persoanelor apropiate, riscul morții, decese multiple, violarea tuturor drepturilor. Un specific al acestei traume a fost interdicția de a vorbi despre aceste evenimente timp de aproape cinci decenii. Identificarea cu agresorul, tendința exagerată de adaptare, anularea propriei autenticități, construirea unor profiluri de Sine fals au reprezentat strategii defensive firești pentru violențele sociale și indispensabile pentru mulți dintre deportați.

Important de menționat este faptul că tăcerea timp de aproape cinci decenii asupra acestor realități a blocat procesul de mentalizare și gândire a fenomenului, mecanisme de apărare rigide fiind construite atât la persoanele deportate, cât și de restul populației. Astfel, și la nivelul comunității putem vorbi de prevalarea mecanismului de negare a traumatismului – o reacție firească și frecventă în situațiile când suntem impuși să conținem traumatisme intense.

În același timp, pe lângă aceste mecanisme de apărare inconștiente specifice situațiilor de violență socială, persoanele deportate au dat dovadă de capacități extraordinare de reziliență și de conservare a valorilor individuale și naționale. Asumarea acestui traumatism – cu toate valențele sale negative și pozitive, gândirea și integrarea lui în istoria colectivă a comunității și în istoria individuală a fiecărui protagonist reprezintă un deziderat important de realizat pentru a avea acces la înțelegerea acestui fenomen din istoria noastră.

Bibliografie:

1. Băban, A. *Stres și personalitate*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 1998, p.49-56.
2. Cojocaru, L. D. (ed.), *Arhivele memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz*, vol. I, tom 1, Chișinău: Balacron, 2016.
3. Cojocaru, N. *Cercetarea calitativă*. Chișinău: CEP USM, 2010.
4. Crocș, L. *Șaisprezece conferințe despre traumă*. București: Editura Trei, 2014.
5. Fischer, G., Riedesser, P. *Tratat de psihotraumatologie*. București, Editura Trei, 2001
6. Freud, A. *Eul și mecanismele de apărare*. București: Editura Fundației Generația, 2002.
7. Ionescu, Ș., Jacquet, M.-M., Lhote, C. *Mecanismele de apărare. Teorie și aspecte clinice*. Iași: Polirom, 2002.
8. Ionescu, Ș., Blanchet, A. *Tratat de psihologie clinic și psihopatologie*. București: Editura Trei, 2015.
9. Ionescu, Ș. *Tratat de reziliență asistată*. București: Editura Trei, 2013, p. 504-509.
10. Laplanche J., Pontalis J.-B. *Vocabularul psihanalizei*. București: Humanitas, 1994.
11. Lazarus, R. *Emoție și adaptare*. București: Editura Fundației Generația, 2013.
12. Miclea, M. *Stres și apărare psihică*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 1997.
13. Petrencu, A., Cojocaru, L.D. , Pădureac, L. (ed). *Românii în Gulag. Memorii, mărturii, documente*, vol. I, II, Chișinău: Ed. Balacron, 2014, 2015.